

KIÁLLÍTÁSAJÁNLÓ

Épített közösség: Göbekli Tepe, Taş Tepeler és a mindennapi élet 12 000 évvel ezelőtt

GULYÁS RÉKA¹

Magyar Régészet 15. évf. (2026) 1. szám, pp. 51–55.

Immáron több mint 30 éve folyamatosan érkeznek a hírek és a kutatási beszámolók a Törökország délkeleti részén fekvő Göbekli Tepén, a tőle 60 km-re délre lévő Karahan Tepén és további 13 újkőkori településen folyó ásatásokról, valamint az ott talált egyedülálló kultúra maradványairól. Az utóbbi években ezek a tudósítások megszorodtak és egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak, azonban az ott talált leletekből eddig csak elvétve lehetett néhány darabot látni Európa múzeumaiban. Ezért különösen fontos és érdekes a február elején a berlini Múzeumszigeten lévő James Simon Galériában megnyílt, „Göbeklitepe, Taş Tepeler und das Leben vor 12.000 Jahren” című régészeti kiállítás, amely átfogó képet ad az egyik első letelepedett társadalom mindennapjairól, építészetéről, művészetéről és hitvilágáról (1. kép).

1. kép: Göbekli Tepe, „C” épület (fotó: Yusuf Aslan)

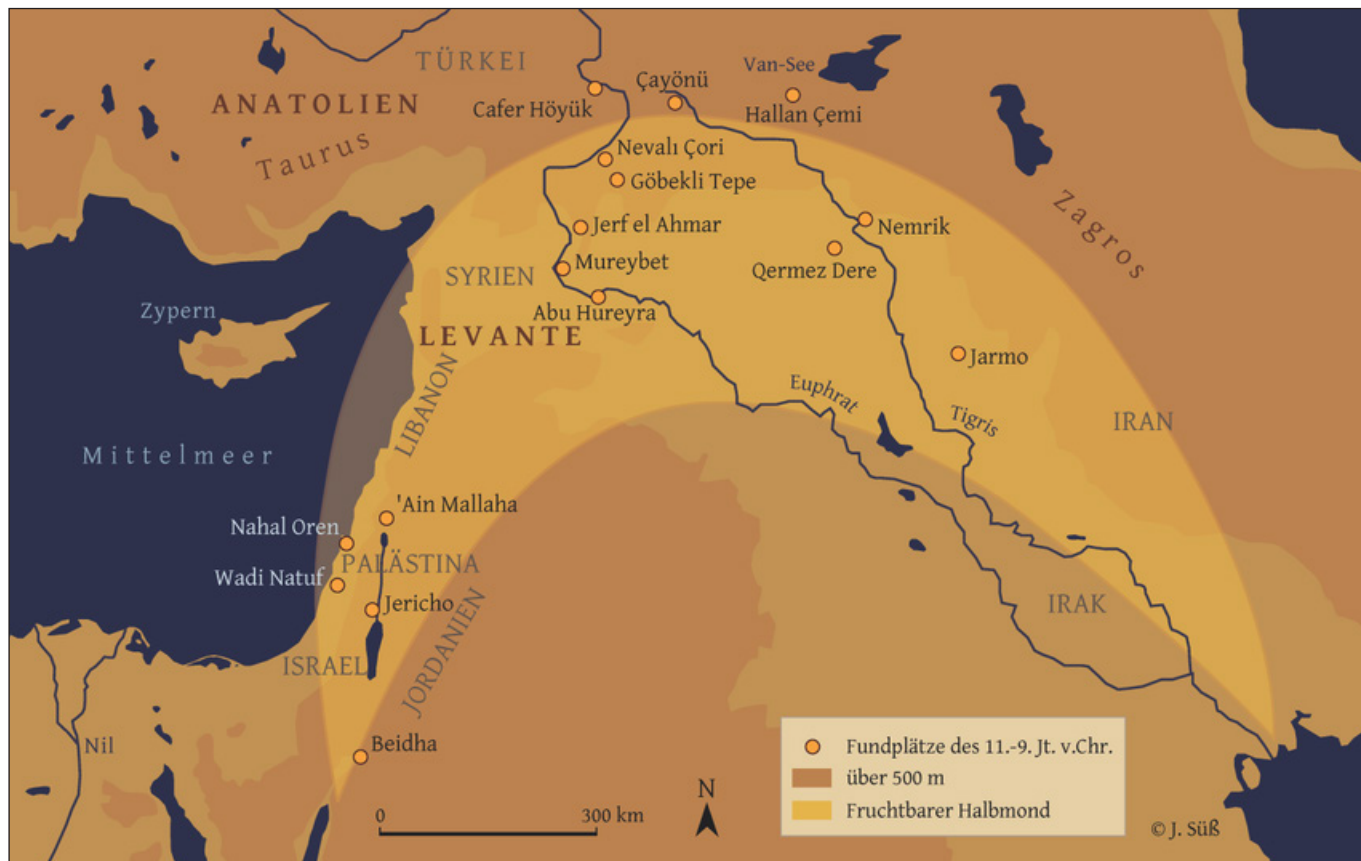
A tárlatról általánosságban elmondható, hogy a Dr. Barbara Helwing és Karul Nemci kurátorok vezette, német és török régészekből álló munkacsoport nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a modern kiállítástechnika és különböző médiumok segítségével a látogatók számára átélhetővé tegyék azt az élményt, amelyet ezek a lelőhelyek nyújtanak. A kiállítás nagy előnye, hogy nemcsak a helyszínen talált leleteket mutatják be, hanem azokat a helyzeteket is, amelyekben az egykori vadász-gyűjtögető emberek mintegy 12 000 évvel ezelőtt a letelepedésük során találhatták magukat. Ezen kívül egy olyan részterületre irányítják a figyelmet, a közösségépítésre, amely napjainkban újra különösen aktuális. A tárlat összesen nyolc egységben mutatja be a korai letelepedett közösségek világát az élet különböző szakaszaiban a születéstől a mindennapokon át a halálig.

TÉR ÉS IDŐ

Az első rész bevezető, tájékoztató jellegű; itt elsősorban a feltárt lelőhelyek térbeli és időbeli elhelyezése volt a cél. Egy idővonal pontosan megmutatja, hogy régészeti szempontból a milyen szakaszokra bontható a délnyugat-ázsiai epipaleolitikum, amely az i. e. 20 000 és i. e. 10 000/9 500 közötti időintervallumot öleli fel. A jégkorszak utolsó hidegmaximumát követő enyhülés után, i. e. 10 900 körül egy újabb, több mint ezer évig tartó hideg időszak – a fiatal Dryas periódus – következett, amely alatt a Közel-Kelet (Levante) területének eltartóképessége drasztikusan csökkent; ez a vadász-gyűjtögető életmódot folytató közösségeket különösen érzékenyen érintette.

A részletes térképen különösen a James Henry Breasted egyiptológus által 1916-ban „termékeny félholdnak” elnevezett terület érdemel különös figyelmet, amely kedvező klímájával lehetővé tette a letelepedést (2. kép). Az utolsó jégkorszak után egy felmelegedési időszak, a holocén vette kezdetét. A különlegesen jó időjárási feltételek következtében gazdag flóra és fauna alakult ki, és ez lehetővé tette, hogy a vadász-gyűjtögető embercsoportok hosszabb időre letelepedjenek. Az egyhelyben élés számos következménnyel járt: a

¹ Független kutató; e-mail: greka67@hotmail.com

2. kép: A termékeny félhold (© Research Gate)

vadnövényekből lassan kultúrnövényeket nemesítettek és a vadállatokat házasították. A populáció rohamosan nőtt, és az emberek csoportokba szerveződtek, melyek más és más feladatot láttak el. A feladatok megbeszéléséhez és elosztásához gyülekezőhelyekre volt szükség. Göbekli Tepe térségében erre a célra óriási épületkomplexumokat alakítottak ki, ahol rituális szertartásokat is tartottak, amit az épületeken található ember- és állatábrázolások is alátámasztanak. Ezekből a kiállítás következő termeiben több példa is látható.

A tárlat bevezető részének másik fontos témája az immáron öt éve működő nemzetközi Taş Tepeler („Ködoombok”) projekt bemutatása, melyről a magyar szakemberek két évvel ezelőtt már tájékozódhattak a török–magyar kulturális év keretében a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett digitális kiállításon. Egy nemzetközi szakemberekből álló csoport interdiszciplináris módszerekkel vizsgálja az i. e. 10–7. évezred közötti időszak változatos aspektusait a környezet rekonstrukciójától az etnoarcheológiai dokumentációig.

Az elmúlt évek során már számos szenzációs kutatási eredményt értek el, amelyek segítségével pontosabb képet kaphatunk a neolitikumi népek életéről és szokásairól.

Az első termet elhagyva színpadképszerű látvány tárul a látogatók elé. Fehér oszlopokra, illetve az ásásokon előkerült T-alakú pillérek másaira vetítve láthatók a hozzájuk tartozó faragványok. Ezen oszlopok közé állították fel a vitrineket, monitorokat és installációkat, amelyek részletes felvilágosítást adnak ennek a kőkorszaki társadalomnak a mindennapjairól. Bár az eredeti oszlopokhoz képest ezek a fehér másolatok „sterilnek” tűnnek, ez a megoldás a térérzékelés szempontjából mégis érdekes (3. kép).

3. kép: A kiállítás központi terme a T-alakú pillérekkel és a vetített faragványokkal (fotó: David von Becker)

ÉPÍTMÉNYEK

Délkelet-Anatólia Şanlıurfa régiójának újkőkorszaki településeinek helyi mészkőből kisebb pueblo-szerű lakóházakat és monumentális épületeket emeltek. Az utóbbiakat, akár csak a mesterséges barlangokat, mélyen a földbe ásták, így nagyrészt sötétség uralkodott bennük. Az épületekbe a tetőn lévő nyíláson vagy egy oldalsó bejáraton lehetett bejutni. A központi tér közepén két nagy, T-alakú kőoszlop állt, amelyek a tetőt tartották. A pillérek alakja oldalsó „karjaikkal” és a „testük előtt összekulcsolt kezeikkel” absztrakt emberekre emlékeztetnek. A külső falak mentén kisebb oszlopok álltak, amelyeket gyakran domborműves állatábrázolások díszítenek; a pislákoló fáklyák fényében a szobrok a mozgás illúzióját keltették. Ezt a jelenséget a kurátorok rekonstruálták és egy videoinstalláción mutatják be, így a látogatók is részesülhetnek ebből a különleges élményből. A gigantikus épületek létrehozása és az oszlopok felállítása rengeteg ember jól koordinált munkáját igényelte, ami újabb példája az őskori közösség szervezett működésének.

A következőkben a letelepedés folyamatával ismerkedhetnek a látogatók. Ehhez tartozik a házépítés, az állatok háziásítása és tartása, valamint a földművelés. Mint a kurátorok hangsúlyozták, ez a folyamat képezi a mai civilizáció alapjait. Ugyanakkor arra is rámutattak, hogy ezek a tevékenységek jelentős beavatkozást jelentettek az egykori érintetlen természetbe, és hatásai nem csak pozitívak voltak.

EMBEREK

De kik látogatták ezeket az építményeket és hogyan látták önmagukat? Az oszlopokról ránk néző arcok látszólag leegyszerűsítettek. Egy egyenes orr és két bevésés a szemek és a szemöldök helyén a neolitikumban már elegendő volt az emberi arc leképezéséhez. De itt helyenként mégis jellegzetes vonásokkal is karakterizálták az arcokat, például egy mélyen barázdált homlokkal vagy egy széles mosollyal (4. kép). A mozdulatlan, magányos egyének ábrázolása mellett már megjelenik a csoportok bemutatása is, pl. táncjelenetekben. A leletek arra utalnak, hogy a település lakói többnyire egyenragúak voltak, de már megjelennek a társadalmon belüli különleges pozícióról tanúskodó ékszerek is, amelyek gy része egzotikus kővekből készült: a zöld jadéból alkotott tárgyak pedig valószínűleg a hierarchiában magasabban elhelyezkedő személyek attribútumai lehettek.

VADÁSZAT

Az első letelepedett közösségek még vadászból éltek. Az állatok befogása és elejtése nemcsak fegyverrel, hanem az ún. sivatagi sárkánnyal is történt: a vándorló állatcsordákat (például gazellákat és vadszamarakat) a hajtók kőfalak közé terelték. Az állatok a falak mentén egyre beljebb menekültek, míg végül beszorultak a tölcser végén lévő félkör alakú zárt részbe, ahol könnyű prédává váltak. A hajtók és a vadászok összehangoltan dolgoztak együtt. Ennek a módszernek az volt az előnye, hogy az állatok legfeljebb megsérültek, de nem pusztultak el. Így ki tudták közülük választani, hogy melyik példányt ölik meg, melyik húsát használják fel. A csapdák mellett – amik légifelvételről a mai napig jól láthatók – tűzkőből és obszidiánból készült pattintott szerszámokat találtak, amelyeket az egykori vadászok az állatok leölésénél és feldolgozásánál használtak. Egy idő után már annyira tökéletesítették ezt a módszert, hogy az állatokat

4. kép: Emberfej Karahanteperől, i. e. 9400–8000
(© Karahantepe Excavation Archive, Bekir Köşker)

Gulyás Réka • Kiállításajánló. Épített közösség: Göbekli Tepe, Taş Tepeler és a mindennapi élet 12 000 évvel ezelőtt

sérülés nélkül be tudták fogni, többek között fiatal példányokat is; ezeket azután a ház körül tartották, megszelídítették, majd szaporították őket. Az állattenyésztés elterjedésével csökkent a vadászat szerepe, de azért a nagyvadak elejtése még sokáig fontos eseménynek számított.

ÉTKEZÉS

Az élelem közös megszerzése, majd egymás közti felosztása és közösen való elfogyasztása újabb összekötő kapocs volt az egyének között, és hozzájárult, hogy közösséggé kovácsolódjanak. Ünnepi alkalmakra a monumentális épületek melletti konyhákban készítették el az ételeket. Gabonát őröltek, gyökereket és fűszereket zúztak és dörzsöltek szét, és már a fermentálás technikáját is ismerték, amellyel többek között alkoholos italokat készítettek. Az edények méreteiből arra is lehet következtetni, hogy az óriási épületek elkészülte idején, valamint ünnepi alkalmakkor nagy mennyiségű étel készült, hogy a munkásokat vagy az ünneplő tömeget el tudják látni.

A letelepedéssel együtt járó népességnövekedés miatt fontos volt, hogy állandó és minél biztosabb legyen az alapellátás. Ezért először vadgabonákat, később ezek nemesített formáját használták fel, ami az étkezés egyik alapvető összetevője lett. Nagy előnye volt, hogy jól lehetett tárolni, sok energiát adott, és sokféleképpen fel lehetett dolgozni. De a gabonafogyasztás nem csak előnyökkel járt. Főképp a női csontvázakon – elsősorban a vállakon és a lábakon – kimutathatóak a nehéz munka (zsákok cipelése, örlés) okozta deformációk, valamint a fogsorok állapotán a csökkent húsfogyasztás és gyakoribb szülés miatt kialakult vérszegénység és vashiány következményei.

ÁLLATOK

A neolitikum képi világában az állatoknak központi szerep jutott. A vadászat és befogás közben az emberek nagyon pontosan megfigyelték az állatok karakterét, és közülük a művészi vénával rendelkezők a legapróbb részletességgel alkottak a róluk – általában mészkőből faragott – képmásokat. Különösen a veszélyes állatok ihlették meg a művészeket: a leopárdot vicсорító fogakkal (5. kép), az őstulkot lehajtott, támadásra kész fejjel, a vaddisznót zabolátlan ügetés közben örökítették meg. Érdekes módon ezek mind hímnemű, agresszív példányok, helyenként színes festékekkel színezve. Az ábrázolások közül például hiányzik a gazella, ami pedig az egyik leggyakoribb levadászott állatfaj volt. Tehát nem elsősorban az akkori fauna, hanem a veszélyekkel teli világ leképezése volt a cél. Vannak olyan szobrok is, amelyek együtt ábrázolnak állatokat és embereket; ilyen például az emberi alak hátán kúszó leopárd. Ezeknek a szobroknak a jelentését eddig még nem tudták megfejteni. Nem világos, hogy ez inkább veszélyt vagy inkább valamiféle védelmet hívatott bemutatni.

5. kép: Leopárdszobor Karahan Tepéből
(© Şanlıurfa Museum, Yusuf Aslan)

ÁTJÁRÁS A VILÁGOK KÖZÖTT

A természet közelsége miatt az emberek nemcsak kiválóan megfigyelték a növény- és állatvilágot, hanem különleges kapcsolatba is léptek vele. Néhányan másoknál érzékenyebben reagáltak a természetből érkező jelekre és jelenségekre, megpróbálták értelmezni, saját nyelvükre lefordítani, és átjárást találni a világok között. Maszkot viselve, jelmezt öltve maguk is hibrid lényekké, madár- vagy rókaemberekké szellemültek át, és így részben sikerült a realitás határát is átlépniük. Ezt nem öncélúan, hanem mindig a közösség érdekében tették, jobb zsákmány, időjárás, termés, vagyis a jobb életkörülmények elérése érdekében. A kurátorok szerint ezeknél a társadalmaknál még korai vallásról beszélni, hiszen még nem jelentek meg emberfölötti lények, istenek, így a feljük irányuló imádat sem.

EMBERÁBRÁZOLÁSOK

A neolitikum egész idejére jellemzőek az emberábrázolások is. Míg az újkőkori első szakaszában a férfiábrázolások vannak fölényben, addig a későbbi fázisban, a letelepedés elterjedése után inkább a női alakok dominálnak. Mindkét nemet „erejük teljében”, a férfiakat gyakran túldimenzionált fallosszal, a nőket pedig a szaporodás képességére utaló vonásokkal, pózokkal ruházták fel. Ezeken a viszonylag egyértelmű szobrokon kívül azonban több sematikus és semleges szobrocska is előkerült, amelyeknek értelmezése még várat magára.

ÉLET ÉS HALÁL

A leletek tanúsága szerint az újkőkori emberek szoros kapcsolatot ápoltak halottaikkal. Bár temetkezések viszonylag kis számban kerültek elő, mégis tudható, hogy gondoskodtak az elhunytakról és visszajártak sírjaikhoz. A mumifikált, élettelen testeket, csontvázakat jól ismerték, a bordák és a kulcsont ábrázolása is megjelenik a művészetükben. A keselyűmadár különös szerepet kapott a halottkultuszban. Több olyan ábrázolás is ismert, ahol az emberfej hiányzik, a test mellett pedig keselyű áll. A temetkezésekből előkerültek koponya nélküli férfi- női és gyerekcsontvázak. Ezek fejét agyagból újraformálták és okkerrel festették be. Néhány koponyát fülkébe rejtettek, másokat zsinórra fűztek és fellógattak: feltehetőleg úgy vélték, hogy a lélek nem a testben, hanem a koponyában lakozik. A számunkra olykor meghökkentő bánásmód az ő világukban egy kegyeletteljes emlékezőskultúra része lehetett.

Miután a végigjárta a termeket és saját képet alkothatott e különleges kultúráról, a látogató a kiállítás záró részeként még megcsodálhatja Isabel Muñoz fényképeit.

A spanyol fotográfusnő többször járt az ásatásokon és a pilléreken található ábrázolásokat művészi érzékkel, nagyon jó minőségben örökítette meg. Ezeket a fotókat óriási méretre nagyították, hogy a faragványokat több látószögből, minden apró részletükkel együtt csodálhassa meg a nagyközönség.

Az ásatások minden lelőhelyen folytatódnak tovább, és remélhetőleg hamarosan máshol is bemutatják a legújabb eredményeket (6. kép).

A berlini kiállítás 2026. július 19-ig tekinthető meg.

6. kép: Ásatás Karahán Tepén, légifelvétel (© Karahantepe Project Archive/Yusuf Aslan)